

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця
(Україна)
Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України
(Україна)
Інститут проф. Жана-Урбана Сандала
(Норвегія)
Університет ім. Фрідріха-Александра Ерланген-Нюрнберг
(Німеччина)
Казахський університет економіки, фінансів та міжнародної торгівлі
(Республіка Казахстан)
Варшавський технологічний університет «Варшавська політехніка»
(Польща)

**МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ
«КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЇ:
ПРОБЛЕМИ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ»**

присвячена видатному вченому-економісту О. Г. Ліберману

13 листопада 2020 року
м. Харків, Україна

ББК 65.050

К 64

Рекомендовано на засіданні вченої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (протокол № 5 від 26.10.2020 р.), вченої ради Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України (протокол № 10 від 16.10.2020 р.)

Рецензенти: **Криворучко Оксана Миколаївна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Харківського національного автомобільно-дорожнього університету (Харків, Україна);
Назарова Галина Валентинівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління персоналом та соціальних наук Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (Харків, Україна);
Перерва Петро Григорович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри організації виробництва та управління персоналом Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна)

Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики :
К 64 матеріали XV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 13 листопада 2020 р. Харків : ФОП Лібуркіна А. М., 2020. 56 с. Укр. мова, англ. мова

ISBN 978-617-7801-16-9

Наведено результати наукових досліджень учасників, проведених у рамках п'ятнадцятої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки і практики», присвяченої видатному вченому-економісту О. Г. Ліберману. Розглянуто питання теоретичних і прикладних засад формування та активізації інноваційних процесів на всіх економічних рівнях відносин в Україні, управління розвитком діяльності підприємств в умовах міжнародної конкуренції, проблем розвитку національної інноваційної системи та інноваційної діяльності підприємств. Видання складається зі збірки тез доповідей учасників конференції на електронному носії.

Видання може бути корисним для використання у подальших наукових дослідженнях, для формування практичних рекомендацій та управлінських рішень з підвищення конкурентоспроможності й інноваційного розвитку економіки. Рекомендовано фахівцям різних галузей економіки, державним службовцям, представникам бізнесу, наукових, освітніх і громадських організацій, науковцям, аспірантам і студентам економічних спеціальностей.

ББК 65.050

ISBN 978-617-7801-16-9

© Колектив авторів, 2020

© ФОП Лібуркіна А. М., 2020

ЗМІСТ

Організаційний комітет	9
Програма конференції.....	10
Доповіді учасників круглого столу	11
<i>Полякова О. Ю.</i> Стратегічний аналіз стану вищої освіти України у контексті економічної політики.....	12
<i>Jan-Urban Sandal.</i> The Family and the Entrepreneur.....	20
<i>Решетняк О. І.</i> Пріоритетні напрями наукової та науково-технічної діяльності як фундамент інноваційної економіки	24
<i>Amit Kumar Goel.</i> The importance of competition and enterprise competitiveness	36
<i>Проскурніна Н. В.</i> Трансформація бізнес-моделей підприємств роздрібної торгівлі в умовах цифровізації	39
<i>Шиян Д. В., Котельникова Ю. М.</i> Формування кадрового забезпечення сільських територій як фактора їх економічного розвитку	50
Додаток 1. Перелік доповідей на секційних засіданнях, які рекомендовані для публікації у фаховому виданні.....	55
Додаток 2. Тези доповідей учасників конференції (на електронному носії)	

Проскурніна Н. В. – к. е. н., доцент, завідувачка кафедри міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (м. Харків, Україна)

Сандал Жан-Урбан – ректор та власник інституту проф. Жана-Урбана Сандала (Норвегія)

Укубасова Г. С. – доктор (PhD) економіки і бізнесу, к. е. н., професор, декан факультету економіки і бізнесу Казахського університету економіки, фінансів та міжнародної торгівлі (м. Астана, Республіка Казахстан)

Шталь Т. В. – д. е. н., професор, декан факультету міжнародних економічних відносин Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (м. Харків, Україна)

Ястремська О. М. – д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту, логістики та економіки Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (м. Харків, Україна)

ПРОГРАМА КОНФЕРЕНЦІЇ

Секція 1. Стратегічне управління конкурентоспроможністю та інноваційною діяльністю

Секція 2. Управління розвитком діяльності підприємств в умовах міжнародної конкуренції

Секція 3. Інновації: макро-, мезо- та мікрорівні

Секретар конференції: к. е. н., доцент *Верещагіна Ганна Валентинівна*

Режим роботи круглого столу:

13.11.2020 р.

9.30 – 10.00. Реєстрація учасників з використанням платформи Zoom meet

10.00. Засідання круглого столу

Круглий стіл

«Наука-освіта-інновації»: стратегічні напрями розвитку»

Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої видатному вченому-економісту О. Г. Ліберману «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики»

13 листопада 2020 р.

1. Полякова О. Ю., к. е. н., доцент, завідувачка сектора макроекономічного аналізу та прогнозування відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку НДЦ ІПР НАН України «Стратегічний аналіз стану вищої освіти України у контексті економічної політики»

2. Сандал Жан-Урбан, ректор та власник інституту проф. Жана-Урбана Сандала у Норвегії «*The Family and the Entrepreneur*»

3. Решетняк О. І., к. е. н., доцент, в. о. старшого наукового співробітника сектора макроекономічного аналізу та прогнозування відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку НДЦ ІПР НАН України «*Пріоритетні напрями наукової та науково-технічної діяльності як фундамент інноваційної економіки*»

4. Amit Kumar Goel, Assistant Professor International Department-Member Coordinator Foreign Students Department of Commerce & Business Management, Integral University, Lucknow «*The importance of competition and enterprise competitiveness*»

5. Проскурніна Н. В., к. е. н., доцент, завідувачка кафедри міжнародної економіки та менеджменту ЗЕД ХНЕУ ім. С. Кузнеця «*Трансформація бізнес-моделей підприємств роздрібної торгівлі в умовах цифровізації*»

6. Шиян Д. В., д. е. н., професор, професор кафедри економіки підприємства та менеджменту ХНЕУ ім. С. Кузнеця; Котельникова Ю. М., ст. викладач кафедри економіки підприємства та менеджменту ХНЕУ ім. С. Кузнеця «*Формування кадрового забезпечення сільських територій як фактора їх економічного розвитку*»

ДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ КРУГЛОГО СТОЛУ

УДК 303.7:378+338.22

Стратегічний аналіз стану вищої освіти України у контексті економічної політики

Полякова Ольга Юрївна,

кандидат економічних наук, доцент, завідувачка сектора макроекономічного аналізу та прогнозування відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку НДЦ ІПР НАН України (м. Харків, Україна), e-mail: polya_o@ukr.net

Вплив освіти, зокрема вищої на розвиток економіки країни, залишається для більшості суспільства не достатньо зрозумілим. Проте цінність знань і людей, які ними володіють, беззаперечно здавна. Достатньо пригадати вислів, який приписують Наполеону Бонапарту (принаймні підстави для цього є): «Віслюків та вчених – на середину». Як визнаний стратег полководець розумів, що найцінніші ресурси треба захищати найбільше. На теперішньому етапі розвитку людства освіта стає одним з найбільш затребуваних і водночас продуктивних ресурсів. Саме тому проблеми, які виникають у системі освіти, незабаром відбиваються у гальмуванні соціально-економічного розвитку, депресії у економічному житті країни, розгортанні та нарощуванні негативних тенденцій. Усвідомлення ролі вищої освіти у суспільстві викликало необхідність розробки документів стратегічного характеру, а саме стратегії розвитку вищої освіти в Україні на десять найближчих років [1]. Розробці такого документа має передувати докладний стратегічний аналіз системи вищої освіти, основні проблеми і напрямки якого наведені у цій роботі.

У рамках стратегічного аналізу вищу освіту доцільно розглядати як систему, зовнішнє середовище якої складають, у першу чергу, суспільство у всіх його проявах, національна та світова економіка,

системи освіти інших країн, наукове середовище тощо. Як система вища освіта має власну мету існування. У Законі України «Про вищу освіту» [2] основною метою вищої освіти встановлено підготовку «...конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях». Отже, аналіз стану вищої освіти як системи, тісно зв'язаної з економічним розвитком країни, має здійснюватися з урахуванням стратегічних цілей і пріоритетів країни.

Призначенням стратегічного аналізу є виявлення проблем розвитку вищої освіти, їх структуризація та оцінка можливих впливів на досягнення цілей розвитку країни, що має забезпечувати економічна політика. Таким чином, у стратегічному аналізі недостатньо лише констатації тих чи інших фактів, тенденцій, статистичних даних тощо. Важливішим є встановлення співвідношення досягнутого стану, тенденцій до цілей розвитку. Якщо економічна політика має забезпечити досягнення цілей соціально-економічного розвитку країни, то стратегічний аналіз вищої освіти має дати відповіді на такі основні питання:

- ▶ чи відповідає стан системи вищої освіти поточним потребам економіки та суспільства;
- ▶ чи є у системі вищої освіти достатньо потенціалу для забезпечення перспективних потреб країни у фахівцях з урахуванням прогнозів технологічного, соціального, екологічного розвитку та стратегічних цілей країни;
- ▶ які внутрішні та зовнішні тенденції створюють головні ризики розвитку вищої освіти, що гальмують або унеможливають соціально-економічний розвиток країни.

Виходячи з наведених вище питань слід зазначити першу проблему стратегічного аналізу і взагалі стратегування розвитку вищої освіти. Наразі в Україні немає затвердженої стратегії соціально-

економічного розвитку. Глобальні цілі сталого розвитку, проголошені ООН у 2015 році та ствержені як основні для України [3], відповідають лише загальним викликам людства, певною мірою актуальним і для України. Але для вироблення адекватної стратегії розвитку країни та окремих її сфер цього недостатньо. Отже, встановити відповідність потенціалу, можливостей та ресурсів системи вищої освіти перспективним потребам суспільства виявляється складним завданням.

Одним із шляхів у такому разі є залучення додаткової у певному сенсі інформації щодо перспектив, прогнозів, тенденцій розвитку світової економіки, науки, технологій тощо. Тобто стратегічний аналіз власне вищої освіти за необхідності доповнюється форсайт-прогнозом розвитку зовнішнього середовища. Такий підхід дозволяє зосередитися на можливостях отримання конкурентних переваг у майбутньому світі як з точки зору конкуренції за споживача послуг вищої освіти, так і з точки зору підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Стратегічний аналіз вищої освіти можна здійснювати двома способами. Перший складається з трьох етапів і відповідає руху до узагальнення знизу:

- ▶ на першому етапі визначаються тенденції розвитку власне системи вищої освіти за внутрішніми показниками її діяльності. Результатом цього етапу є виявлення і характеристика наявних тенденцій, окреслення можливих проблем;
- ▶ на другому етапі у сферу аналізу включається безпосереднє зовнішнє середовище, і визначаються ті тенденції, які зумовили виникнення негативних тенденцій у системі вищої освіти або, навпаки, сприяли посиленню позитивних тенденцій;
- ▶ на третьому етапі виявлені проблеми узагальнюються задля пошуку можливих шляхів розв'язання як всередині системи вищої освіти, так і зовні.

Хід аналізу за цією схемою можна проілюструвати на прикладі змін контингенту студентів. Максимальною кількістю осіб, які вступили на початковий цикл навчання до закладів вищої освіти (ЗВО), починаючи з 2003 р. була у 2006 р. – 507,7 тис. осіб. Але після 2006 р. показник поступово знижувався і в 2018 р. склав 256,9 тис. осіб, що на 49,4 % менше, ніж у 2006 р. [5]. Негативна тенденція очевидна. Порівняння з даними про випускників шкіл за той самий період говорить про те, що ця ситуація не є проблемою виключно системи вищої освіти. Так, кількість випускників шкіл була максимальною у 2003 р. – 526,0 тис. осіб, а у 2018 р. їх було на 63 % менше, що не могло не позначитися на кількості вступників до ЗВО. Отже, демографічна криза, яку відчуває Україна, якнайбільше вплинула на систему вищої освіти. Узагальнена проблема звуження попиту на вищу освіту через природні процеси включає й інші наслідки у різних складових вищої освіти.

Дотримуючись першого підходу до стратегічного аналізу вищої освіти, доцільно здійснювати пошук тенденцій за такими напрямками:

- ▶ контингент здобувачів вищої освіти за освітніми та науковими рівнями;
- ▶ інфраструктура вищої освіти;
- ▶ кадрове забезпечення вищої освіти;
- ▶ фінансування та матеріальне забезпечення вищої освіти;
- ▶ нормативно-правове забезпечення вищої освіти та розвиток системи управління вищою освітою;
- ▶ результативність функціонування системи вищої освіти: випускники і працевлаштування, наукова та науково-технічна діяльність, публікаційна активність, міжнародна діяльність тощо.

На третьому етапі корисним для узагальнення проблем є побудова причинно-наслідкових карт, у яких можливим стає визна-

чення ключових проблем та оцінка суттєвості взаємозв'язків між ними [4].

У контексті економічної політики аналіз за напрямками не має обмежуватися фінансуванням вищої освіти та її ефективністю як специфічного виду економічної діяльності. Це, безумовно, важливий аспект, але більш важливим є той факт, що саме економіка та соціум є споживачами «продукту» системи вищої освіти – фахівця з певної спеціальності. Зв'язок між проблемами розвитку вищої освіти та економічної політики є складним і нелінійним. Так, саме економічна політика визначає умови функціонування та розвитку економіки країни в усіх її сферах, отже, врешті-решт формує попит на фахівців у розрізі спеціальностей, освітніх рівнів, кваліфікацій тощо, стимулюючи чи пригнічуючи певні види економічної діяльності. Своєю чергою, система вищої освіти забезпечують підготовку кадрів певної якості. Якщо потреби економіки незрозумілі для вищої школи, то виникають суттєвий дисбаланс і структурні диспропорції на ринку праці, що погіршує умови здійснення ефективної економічної політики.

Альтернативним є підхід розкладання проблем за складовими та причинами виникнення. Відмінністю цього підходу є те, що проблема формується ззовні системи, тобто вона проявляється у взаємодії системи вищої освіти з зовнішнім середовищем. Так само причини можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми відносно системи вищої освіти. Ідентифікація проблеми у взаємодії системи з оточенням ускладнена пошуком тих об'єктивних даних, які підтверджують саму наявність проблеми.

Для ілюстрації складності аналізу «зверху вниз» розглянемо проблему якості вищої освіти. Найбільш проблематичним у аналізі вищої освіти виявляється встановлення відповідності між змістом і результатами вищої освіти й очікуваннями ринку праці. В Україні панує думка (чи то упередження), що вітчизняна вища освіта має низьку якість, і саме тому молоді фахівці незатребувані ринком пра-

ці. Але фактичні підтвердження цієї тези знайти вкрай важко. Опосередковано можна вважати ознакою невідповідності (або низької якості) дані про безробіття серед молоді. Проте ця проблема властива й досить розвинутим економікам з системами вищої освіти, які вважаються найкращими. Тенденція до розширення освітньої міграції молоді, яка посилює звуження контингенту студентів, також часто пов'язується у суспільних дискусіях з низькою якістю вищої освіти.

Водночас немає систематичних досліджень щодо задоволеності роботодавців будь-якої форми власності, різного масштабу діяльності, за різними видами економічної діяльності рівнем освіти, набутих навичок, компетенцій молодих фахівців, які претендують на працевлаштування. Більш того, активна міграція найбільш талановитих та амбітних випускників за кордон скоріше спростовує гіпотезу про низький рівень освіти, оскільки вони не бачать можливостей реалізуватися як фахівці у вітчизняній економіці. Можливості подальшого працевлаштування разом із агресивною політикою закордонних вишів сприяють і освітній міграції.

Стратегічний аналіз, спрямований на виявлення проблем і формулювання стратегічних цілей розвитку системи вищої освіти може одночасно здійснюватися за обома підходами. Це дозволяє, з одного боку, більш докладно структурувати проблеми, виявити ризики та загрози, а з іншого – виявити ті можливості та потенціал системи вищої освіти, які можуть стати основою для розв'язання проблем або компенсації ризиків.

Корисним інструментом узагальнення результатів стратегічного аналізу є широко вживаний SWOT-аналіз (застосування цього інструмента для стратегічних цілей вже вийшло за рамки рівня окремого економічного суб'єкта, наприклад, у [6; 7]). Особливості його використання на макrorівні визначаються тим, що система вищої освіти лише умовно виокремлюється із суспільної системи країни. Тому сильні та слабкі сторони дійсно здебільшого відпові-

дають внутрішньому середовищу системи вищої освіти, а ризики та можливості здебільшого формуються зовні неї.

Нарешті, слід зазначити, що поширеною практикою доведення певних гіпотез є посилання на різноманітні міжнародні рейтинги. З точки зору стратегічного аналізу залучення такої інформації також є корисним. Система вищої освіти України, за версією Universitas 21, у 2019 році посіла 38-ме місце з 50, посунувшись на 3 позиції вниз за рік [8]. Але покладатися на результати рейтингування слід з обережністю.

По-перше, рейтинги зазвичай демонструють лише відносне розташування, тобто покращення місця у рейтингу може бути наслідком не розвитку власної системи, а негараздами в інших. Водночас рейтинги країн є дуже стабільними, принаймні перших 10–20, отже, наздоганяюча стратегія є безперспективною.

По-друге, рейтинги, як правило, є узагальнюючими оцінками, що не дозволяє виявити причини та проблеми і одночасно формує штучні переваги за рахунок окремих надвеликих значень.

І по-третє, більшість рейтингів включають як ту чи іншу складову експертні оцінки, що вносить елемент суб'єктивізму в оцінки.

Таким чином, стратегічний аналіз вищої освіти як системи забезпечення економіки та суспільства кадрами вищої кваліфікації є складним процесом, який включає аналіз стану та тенденцій, ідентифікацію та структурування проблем, виявлення взаємозв'язків проблем вищої освіти з проблемами суспільства та економіки, визначення можливостей та ризиків. Аналіз вищої освіти дозволяє визначити прогалини в економічній політиці щодо формування запиту та прогнозування кадрових потреб економіки, Своєю чергою, економічна політика формує умови вирішення проблем вищої освіти як виду економічної діяльності, який надає суспільно важливі послуги.

Література

1. Про вдосконалення вищої освіти в Україні : Указ Президента України від 03.07.2020 № 210/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2102020-34045>
2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
3. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
4. Kyzym M., Khaustova V., Reshetnyak O., Danko N. Research on Problems of Development of Science under Conditions of Adapting to the Digitalization of the Economy. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*. 2019. Vol. 8, Is. 3C. P. 7–13.
DOI: 10.35940/ijrte.C1002.1183C19
5. Вища освіта в Україні у 2018 році : стат. зб. Київ : Державна служба статистики України, 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vysh_osvita/vyshch_osvita18.xls
6. Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 932. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF#Text>
7. Про затвердження Методики розроблення, проведення моніторингу й оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації : Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 31.03.2016 № 79. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0632-16#Text>
8. Ranking of National Higher Education Systems. Melbourne Institute of Applied Economic and Social Research University of Melbourne. May, 2018. URL: https://universitas21.com/sites/default/files/2018-05/U21_Rankings%20Report_0418_FULL_LR%20%281%29.pdf

